
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Θεωρητικές υποθέσεις εξωτερικού
εμπορίου και διεθνούς παραγωγής

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ

Ένα από τα πιο βασικά γνωρίσματα της παγκόσμιας οικονομίας σήμερα είναι η ένταση των διεθνών αλληλοεξαρτήσεων και η αύξηση της ενσωμάτωσης των εθνικών οικονομιών στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Η διεθνής οικονομία δεν αποτελείται από ένα σύστημα συγκριτικά ανεξάρτητων εθνικών κρατών, τα οποία εμφανίζουν μεταξύ τους χαλαρές οικονομικές σχέσεις, αλλά από ένα σύμπλεγμα εθνικών οικονομιών με στενές και αμοιβαίες οικονομικές και πολιτικές εξαρτήσεις. Η διαπίστωση αυτή έχει την έννοια ότι οι οικονομικοπολιτικές αποφάσεις και μεταβολές σε μια χώρα επηρεάζουν συχνά άμεσα τόσο τη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία όσο και τις οικονομικές διακυμάνσεις των οικονομικά εταίρων-κρατών. Έτσι για παράδειγμα η επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης και η εμφάνιση φαινομένων ύφεσης στο εξωτερικό ασκούν σήμερα πολύ μεγαλύτερη αρνητική επιρροή στην εγχώρια παραγωγή και απασχόληση απ' ό,τι στο παρελθόν. Επίσης πολύ μεγαλύτερης κλίμακας είναι οι συνέπειες του εισαγόμενου πληθωρισμού ή η περιοριστική νομισματική πολιτική κεντρικών τραπεζών.

Τέτοιου είδους εξελίξεις επιδρούν, περιορίζουν και μεταβάλλουν τα πεδία δράσης της οικονομικής πολιτικής των εθνικών κρατών, η οποία εντάσσεται όλο και πιο πολύ στα πλαίσια μιας παγκόσμιας οικονομικής πολιτικής. Τα επιμέρους κράτη καθίστανται σε μεγαλύτερο βαθμό τμήματα της διεθνούς αναπτυξιακής διαδικασίας, με συνέπεια τον περιορισμό των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων, τη μείωση της πολιτικής της αυτονομίας και την υποβάθμιση της σημασίας του εθνικού τους χώρου σαν πόλου οικονομικής ανάπτυξης.

Σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις αυτές παίζει η φιλελευθεροποίηση και η ραγδαία ανάπτυξη των παγκόσμιων εμπορικών συναλλαγών, καθώς επίσης η επιτάχυνση της διεθνοποίησης παραγωγικών και τεχνολογικών διαδικασιών.

Το διεθνές εμπόριο αυξήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες ταχύτερα σε σχέση με το παγκόσμιο κοινωνικό προϊόν. Η διαδικασία αυτή εκφράστηκε με την αύξηση της εξαγωγικής και εισαγωγικής τάσης των επιμέρους χωρών και κατ' επέκταση με το άνοιγμα των εθνικών αγορών σε διεθνή αγαθά και υπηρεσίες. Επίσης οδήγησε στην ένταση της εξάρτησης της εγχώριας παραγωγής από τη διάρθρωση και τις διακυμάνσεις της διεθνούς ζήτησης.

Η ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου καθορίστηκε από τη ραγδαία εξέλιξη της κατανάλωσης και από τον έντονο καινοτομικό ανταγωνισμό των επιχειρήσεων, αφού στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού οι επιχειρήσεις αναπτύσσουν νέες ιδέες, τις οποίες μετατρέπουν σε καινοτόμες υπηρεσίες και αγαθά. Δύο είναι οι βασικές κινητήριες δυνάμεις των παγκοσμίων εμπορικών ανταλλαγών. Κατά πρώτον η ενδοβιομηχανική εξειδίκευση, δηλαδή ο καταμερισμός εργασίας μεταξύ ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών (intra-industry trade), και κατά δεύτερον η διαβιομηχανική εξειδίκευση (inter-industry trade), που είναι συνυφασμένη με τον καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Στη διαμόρφωση του παγκοσμίου καταμερισμού εργασίας συνέβαλε επίσης αποφασιστικά η ανάπτυξη του φαινομένου της διεθνούς παραγωγής. Η μεταφορά παραγωγικών διαδικα-

σιών από πολυεθνικές επιχειρήσεις στο εξωτερικό είχε ως συνέπεια τη δημιουργία διεθνών παραγωγικών και εμπορικών συστημάτων και επέφερε αξιοσημείωτες ποιοτικές μεταβολές στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Συνάμα έθεσε σε αμφισβήτηση τις παραδοσιακές θεωρίες εξωτερικού εμπορίου. Οι τελευταίες υποθέτουν μεταξύ άλλων κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών κυρίως σε εθνικό και όχι σε διεθνές επίπεδο. Επίσης θεωρούν ότι το διεθνές εμπόριο συντελείται ανάμεσα σε εθνικά κράτη, αγνοώντας έτσι ότι ένα σημαντικό τμήμα της ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών αναπτύσσεται μέσα από ενδοεπιχειρησιακούς μηχανισμούς.

Η ανάπτυξη και διερεύνηση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας θέτει μια σειρά από ερωτήματα, η απάντηση των οποίων καθιστά δυνατή την ικανοποιητική κατανόηση του πολύπλοκου αυτού φαινομένου. Η επιστημονική αναζήτηση επικεντρώνεται:¹

α) σε θέματα που σχετίζονται με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της διάρθρωσης, της γεωγραφικής κατεύθυνσης και του μεγέθους των διεθνών ροών εμπορευμάτων και υπηρεσιών. Με άλλα λόγια βασική επιδίωξη είναι η διερεύνηση των λόγων που οδηγούν τα οικονομικά υποκείμενα μιας χώρας να αγοράζουν ξένα αγαθά. Το ερώτημα αυτό βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη διεθνή ανταγωνιστική ικανότητα των επιμέρους εθνικών οικονομιών και κατ' επέκταση με το είδος των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που κατέχουν οι συγκεκριμένες οικονομίες στο διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Μια γενική άποψη της ποικιλίας των παραγόντων που επηρεάζουν την εξαγωγική και εισαγωγική δομή μιας χώρας προϋποθέτει την κριτική ανάλυση τόσο των παραδοσιακών όσο και των μοντέρνων θεωριών εξωτερικού εμπορίου. Οι παραδοσιακές θεωρίες ερμηνεύουν τις διεθνείς ανταλλακτικές σχέσεις στα πλαίσια του τέλειου ανταγωνισμού με βάση τις διαφορές που εμφανίζουν οι εθνικές οικονομίες στο μέγεθος

1. Η επικέντρωση στις θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου και της διεθνούς παραγωγής σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει υποτίμηση της σημασίας των χρηματιστικών συναλλαγών, οι οποίες μεταπολεμικά εμφανίζουν ραγδαίους ρυθμούς διεθνοποίησης.

του εφοδιασμού τους με παραγωγικούς συντελεστές. Οι διαφορές αυτές αντανακλώνται σε σχετικές αποκλίσεις των τιμών και του κόστους παραγωγής. Οι μοντέρνες θεωρητικές υποθέσεις βρίσκουν την έκφρασή τους μέσα από μοντέλα του μονοπωλιακού ή ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού, βασικοί παράμετροι των οποίων είναι οι καταναλωτικές προτιμήσεις και η δυναμική των τεχνολογικών εξελίξεων. Η παρουσίαση των θεωριών εξωτερικού εμπορίου ακολουθεί στο επόμενο τμήμα του παρόντος άρθρου (1).

β) σε ζητήματα που αναφέρονται στο φαινόμενο της διεθνούς παραγωγής. Η νεοκλασική θεωρητική προσέγγιση αδυνατεί να προσφέρει μια επαρκή ερμηνεία του φαινομένου σε αντιδιαστολή με τη θεωρία της διεθνούς επιχείρησης, η οποία αποτελεί την βασική θεωρητική έκφραση της διεθνούς παραγωγής.

Η συγκεκριμένη θεωρητική άποψη μεταφέρει την προβληματική της διεθνούς ανταγωνιστικής ικανότητας από το επίπεδο της εθνικής οικονομίας στο περιβάλλον της επιχείρησης. Η δυναμική των επιχειρήσεων έγκειται στην ανάπτυξη καινοτομιών σε επίπεδο προϊόντων και μεθόδων παραγωγής, οι οποίες μεταβάλλουν τις συνθήκες του ανταγωνισμού και συνιστούν την κινητήρια δύναμη του οικονομικού συστήματος, το οποίο με βάση τη θεώρηση αυτή χαρακτηρίζεται από έλλειψη στατικότητας και από την απουσία συνθηκών διαρκούς ισορροπίας. Κίνηση προκαλείται, όταν οι επιχειρήσεις εισάγουν καινοτομίες στο πεδίο του ανταγωνισμού, παίρνοντας αποφάσεις και εφαρμόζοντας πολιτικές που είναι άμεσα συνυφασμένες με κινδύνους και αβεβαιότητα. Η αποκόμιση μονοπωλιακών κερδών αποτελεί την επιβράβευση για την προθυμία ανάληψης επιχειρηματικών κινδύνων.

Κύριο στοιχείο της θεωρητικής ανάλυσης είναι η διεθνής κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών και ειδικότερα του επιχειρησιακού know-how, όπως και οι μορφές που λαμβάνει η κινητικότητα αυτή. Η παγκόσμια αξιοποίηση του know-how μπορεί να συντελείται είτε στα πλαίσια ενός σχεδιασμένου ενδοεπιχειρησιακού καταμερισμού εργασίας, είτε με βάση το νόμο της προσφοράς και ζήτησης.

Το θεωρητικό υπόδειγμα συμπληρώνεται με την εξέταση του ερωτήματος που σχετίζεται με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ελκυστικότητας των διεθνών τόπων παραγωγής. Στα πλαίσια της αξιοποίησης των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης (π.χ. know-how), η αύξηση των επιχειρηματικών κερδών συνδέεται άμεσα με την πραγματοποίηση καινοτομιών στον τομέα της αναζήτησης χωρών που εμφανίζουν ευνοϊκές συνθήκες εγκατάστασης παραγωγικών διαδικασιών. Οι θεωρίες της διεθνούς παραγωγής εκτίθενται στο δεύτερο (2) τμήμα του άρθρου.

Στο τρίτο (3) τμήμα πραγματοποιείται μια σύντομη ανασκόπηση και αξιολόγηση των θεωριών του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

1. Θεωρίες εξωτερικού εμπορίου

Το κυρίαρχο ερώτημα εάν οι παραδοσιακές θεωρίες διεθνούς εμπορίου είναι σε θέση να εξηγήσουν ικανοποιητικά τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Για την απάντηση του συγκεκριμένου ερωτήματος κρίνεται αναγκαία μια σύντομη παρουσίαση των θεωριών αυτών και πιο συγκεκριμένα του βασικού τους εκπροσώπου, που είναι το Heckscher-Ohlin θεώρημα ή διαφορετικά το ορθόδοξο θεώρημα περί αναλογιών των παραγωγικών συντελεστών.

Το θεώρημα αυτό αποδίδει την ανάπτυξη των διεθνών συναλλαγών σε σχετικές διαφορές κόστους παραγωγής και κατ' επέκταση σε διαφορετικά επίπεδα τιμών που επικρατούν στην παγκόσμια αγορά. Η ανάλυση στηρίζεται σε σχετικές και όχι σε απόλυτες τιμές, ενώ δεν παίρνονται υπόψη και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες. Θεωρείται βέβαια ότι οι διαφορές σε απόλυτες τιμές προϋποθέτουν αναγκαστικά διαφορές σε επίπεδο σχετικών τιμών, οι οποίες καταβάλλεται προσπάθεια για να εξηγηθούν.

Η ικανοποιητική ερμηνεία των επιδράσεων που έχουν οι σχετικές διαφορές του κόστους παραγωγής στο εξωτερικό

εμπόριο επιβάλλει την απομόνωση των επιδράσεων άλλων παραγόντων. Για το σκοπό αυτό υποτίθεται ότι στις χώρες που συμμετέχουν στο διεθνή καταμερισμό εργασίας επικρατούν οι ίδιες συνθήκες ζήτησης και ότι οι αγορές τους για αγαθά και παραγωγικούς συντελεστές χαρακτηρίζονται από τέλει ανταγωνισμό. Επίσης οι συναρτήσεις παραγωγής είναι διεθνώς ταυτόσημες, παρουσιάζοντας αποκλίσεις μόνο σε επίπεδο τομέα (κλάδου) παραγωγής. Οι κλαδικές αποκλίσεις σε σχέση με την ένταση της χρήσης των παραγωγικών συντελεστών είναι όμως μονοσήμαντες και δεν μεταστρέφονται. Η υπόθεση αυτή αποκλείει το ενδεχόμενο η παραγωγή του ίδιου προϊόντος να είναι σε μια χώρα παραδείγματος χάριν έντασης κεφαλαίου και σε μια άλλη έντασης εργασίας. Τέλος παραβλέπονται οι επιβαρύνσεις πάνω στις τιμές, οι οποίες προξενούνται από το κόστος μεταφοράς, τους δασμούς, τους φόρους κατανάλωσης και άλλα.

Η ανάλυση διεξάγεται στα πλαίσια των συνήθων μοντέλων με δύο χώρες, δύο αγαθά και δύο παραγωγικούς συντελεστές («two-by-two-by-two-models»), στα οποία δεν επιδιώκεται να απεικονιστεί η πραγματικότητα αλλά να παραχθούν θεωρητικά συμπεράσματα.

Σημείο εκκίνησης της ανάλυσης αποτελεί η σύγκριση των ποσοτήτων των παραγωγικών συντελεστών που κατέχουν οι εθνικές οικονομίες, οι οποίες συμμετέχουν στο παγκόσμιο εμπόριο. Οι παραγωγικοί συντελεστές κατανέμονται στις τρεις κλασικές κατηγορίες, εργασία, κεφάλαιο και έδαφος και ύστερα μετριοούνται τα μεγέθη της αντίστοιχης κατηγορίας που διαθέτει η κάθε χώρα. Κατά τη διαδικασία αυτή δεν συγκρίνονται οι απόλυτες αλλά οι σχετικές ποσότητες των παραγωγικών συντελεστών. Εάν δηλαδή σ' ένα παράδειγμα με δύο εθνικές οικονομίες πρέπει να εξακριβωθεί ποια από τις δύο είναι συγκριτικά πλούσια σε κεφάλαιο, δεν θα εξεταστεί ποια διαθέτει σε απόλυτους αριθμούς περισσότερο κεφάλαιο από την άλλη, αλλά σε ποια εθνική οικονομία η σχέση κεφαλαίου προς εργασία είναι μεγαλύτερη. Έτσι προσδιορίζονται ποιες χώρες είναι σχετικά (σε σύγκριση με τις άλλες) πλούσια εφοδιασμένες με μια συγκεκριμένη κατηγορία παραγωγικών συν-

τελεστών και ποιες με τις υπόλοιπες κατηγορίες. Μια ομάδα χωρών είναι σχετικά πλούσια εφοδιασμένη με κεφάλαιο, κάποια άλλη με εργασία και μια τρίτη ομάδα με τον παραγωγικό συντελεστή έδαφος.

Αν υποτεθεί ότι οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών αντανακλούν τη σχετική τους αφθονία και ότι η παραγωγικότητά του από χώρα σε χώρα είναι ίδια, τότε αναμένεται ότι η διαφορά στην τιμή τους θα εκφραστεί στο κόστος των παραγομένων προϊόντων. Δεχόμενοι ότι στις αγορές αγαθών επικρατεί τέλειος ανταγωνισμός και έχοντας απομονώσει τις επιδράσεις της ζήτησης προβλέπεται οι διαφορές του κόστους παραγωγής να αποτυπωθούν στις σχετικές τιμές των αγαθών.

Συνεπώς προκύπτει το συμπέρασμα ότι σε χώρες με σχετική αφθονία κεφαλαίου, ο παραγωγικός συντελεστής κεφάλαιο θα είναι συγκριτικά φθηνός. Το αντίθετο ισχύει για τις εθνικές οικονομίες που είναι σχετικά πλούσιες σε εργατικό δυναμικό εμφανίζοντας έτσι μια χαμηλή τιμή της εργασίας. Στη συγκεκριμένη διαπίστωση στηρίζεται η πρόταση για τη μορφή της εξειδίκευσης των χωρών στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Η πρώτη ομάδα χωρών με σχετικά υψηλό επίπεδο συσσώρευσης κεφαλαίου προβλέπεται να εξάγει προϊόντα έντασης κεφαλαίου και να εισάγει εμπορεύματα έντασης εργασίας. Από την άλλη πλευρά οι οικονομίες με σχετική αφθονία εργατικού δυναμικού θα κατέχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα σε προϊόντα έντασης εργασίας και μειονεκτήματα σ' εκείνα τα αγαθά, η παραγωγή των οποίων απαιτεί σε συγκριτικά μεγάλο βαθμό τη χρήση κεφαλαίου.

Μετά τη σύντομη αναφορά στο Heckscher-Ohlin θεώρημα κρίνεται σκόπιμο να εξεταστεί η εμπειρική του χρησιμότητα για την εξήγηση των δομών του εξωτερικού εμπορίου. Για το σκοπό αυτό έχει ήδη διεξαχθεί μια πληθώρα μελετών, με πιο αντιπροσωπευτική αυτή του W. Leontief (1953). Η έρευνα του W. Leontief προκάλεσε εξαιρετικά οξεία συζήτηση ανάμεσα στους θεωρητικούς του εξωτερικού εμπορίου και έθεσε σε αμφισβήτηση το μέχρι τότε αποδεκτό Heckscher-Ohlin θεώρημα. Ο W. Leontief στην ανάλυσή του χρησιμοποίησε έναν πίνακα εισροών-εκροών των ΗΠΑ για το έτος 1947 και κατέ-

ληξε στο συμπέρασμα ότι οι αμερικάνικες εξαγωγές ήταν σε λιγότερο βαθμό έντασης κεφαλαίου από τις εισαγωγές. Από την πλευρά τους οι υποστηρικτές του θεωρήματος άρχισαν να ομιλούν για ένα παράδοξο φαινόμενο, ότι δηλαδή οι ΗΠΑ, σε αντίθεση με τις καθιερωμένες υποθέσεις, θα πρέπει να είναι μια εθνική οικονομία σχετικά πτωχή σε κεφάλαιο. Ο ίδιος μάλιστα ο Leontief έδειξε ότι ο μέσος Αμερικανός εργάτης εμφάνιζε τριπλάσια παραγωγικότητα από το συνάδελφό του στο εξωτερικό και αυτό ανεξάρτητα από τη σχέση κεφαλαίου εργασίας. Συνεπεία τούτου οι ΗΠΑ ήταν μια οικονομία με σχετικά πλούσιο εργατικό δυναμικό.

Το ορθόδοξο θεώρημα των Heckscher-Ohlin βασίζεται αποκλειστικά στη σύγκριση των ποσοτήτων των παραγωγικών συντελεστών, χωρίς να παίρνει καθόλου υπόψη του τις ποιοτικές διαφορές τους. Η κλασική κατανομή σε εργασία, κεφάλαιο και έδαφος συνδέεται με την παραδοχή ότι οι παραγωγικοί συντελεστές της κάθε κατηγορίας είναι ομοιογενείς και επομένως δεν υπάρχουν διαφορές στην ποιότητά τους. Η αποδοχή των ποιοτικών διαφορών του παραγωγικού συντελεστή της εργασίας οδήγησε σε μια διεύρυνση του παραδοσιακού θεωρήματος και πιο συγκεκριμένα στο νέο θεώρημα περί αναλογιών των παραγωγικών συντελεστών. Το νέο αυτό θεώρημα αναπτύχθηκε με βάση την υπόθεση ότι ο παραγωγικός συντελεστής εργασία εμφανίζεται σε διαφορετικές κατηγορίες σύμφωνα με το βαθμό της εκπαίδευσης και το μέγεθος των ικανοτήτων του (skills).

Στη περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για το «ανθρώπινο κεφάλαιο» («human capital»), το ύψος του οποίου βασικά προκύπτει όταν υπολογιστεί ο μέσος όρος της «ψαλίδας» των χρηματικών αποδοχών που απολαμβάνει κατά τη διάρκεια της εργασιακής του ζωής το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό έναντι του ανειδίκευτου, σαν αποτέλεσμα της καλύτερης εκπαίδευσής του. Κατόπιν τούτου ακολουθεί η κεφαλαιοποίηση με ένα αντιπροσωπευτικό επιτόκιο.

Επομένως στα πλαίσια του νέου θεωρήματος οι παραγωγικοί συντελεστές είναι το κεφάλαιο, το έδαφος και οι διάφορες κατηγορίες της εργασίας. Το συγκεκριμένο θεώρημα δια-

τυπώνει την άποψη ότι οι χώρες που διαθέτουν σε σχετική αφθονία «ανθρώπινο κεφάλαιο» θα εξάγουν αγαθά, η παραγωγή των οποίων απαιτεί σε σχετικά μεγάλο βαθμό τη συμμετοχή εργατικού δυναμικού υψηλής ποιότητας. Ταυτόχρονα προβλέπεται να εισάγουν προϊόντα, που παράγονται σε ευρεία έκταση με τη χρήση ανειδίκευτης εργασίας.

Η ποιότητα και η εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού αντανακλάται στην παραγωγικότητα της εργασίας. Δηλαδή μια χώρα που εμφανίζει σχετική αφθονία σε «ανθρώπινο κεφάλαιο» αναμένεται να παρουσιάζει μια συγκριτικά υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην είναι τόσο ξεκάθαρος ο διαχωρισμός του νέου θεωρήματος περί αναλογιών των παραγωγικών συντελεστών μ' εκείνες τις θεωρητικές υποθέσεις, οι οποίες ανάγουν τις αποκλίσεις στο κόστος παραγωγής σε διαφορές στα επίπεδα της παραγωγικότητας.

Οι ιδιαίτερες ικανότητες του εργατικού δυναμικού, όπως και οι εμπειρίες του, είναι μεταξύ άλλων απόρροια δυναμικών διαδικασιών μάθησης στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας (learning by doing βλ. Arrow K., 1962). Επομένως όσο πιο πολλές φορές έχει επαναληφθεί η παραγωγική διαδικασία κατά το παρελθόν, τόσο πιο μεγάλη προσδοκάται να είναι η συσσώρευση γνώσεων και εμπειριών του εργατικού δυναμικού. Συνέπεια τούτου είναι η βελτίωση της αποτελεσματικότητας και συχνά η απόκτηση συγκριτικών πλεονεκτημάτων κόστους. Με τη βοήθεια του συγκεκριμένου επιχειρήματος είναι δυνατόν για παράδειγμα να εξηγηθεί γιατί αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες βρίσκονται στα πρώτα αναπτυξιακά τους στάδια, δεν είναι σε θέση να αυξήσουν σημαντικά το μερίδιο των βιομηχανικών εξαγωγών τους.

Μια βασική υπόθεση του Heckscher-Ohlin θεωρήματος είναι ότι οι συναρτήσεις παραγωγής για κάθε αγαθό είναι παγκόσμιως ταυτόσημες. Κατά συνέπεια οι χώρες διαθέτουν το ίδιο επίπεδο τεχνικού και παραγωγικού know-how, ενώ ταυτόχρονα δεν παρατηρούνται αυξανόμενες αλλά σταθερές οικονομίες κλίμακας στη παραγωγή. Η υπόθεση βέβαια αυτή δεν είναι ρεαλιστική, αφού οι τεχνικές γνώσεις και οι εργα-

σιακές ικανότητες δεν είναι παντού διαθέσιμες ούτε προσφέρονται χωρίς κόστος (W. Gruber - R. Vernon, 1970). Η τεχνολογία υπόκειται σε συνεχείς μεταβολές και αποτελεί αντικείμενο ιδιοκτησίας. Το επιχείρημα αυτό ισχύει ιδιαίτερα για καινοτομικές παραγωγικές διαδικασίες και για νέα, μοντέρνα προϊόντα. Οι νέες τεχνολογίες αναπτύσσονται στον αναπτυγμένο βιομηχανικό κόσμο από ειδικές ομάδες επιστημόνων, μηχανικών και τεχνικών και η μεταφορά της όσο και η εφαρμογή της στις παραγωγικές συνθήκες των αναπτυσσομένων χωρών είναι συνήθως μια σύνθετη και πολυδάπανη διαδικασία.

Με βάση τα προαναφερθέντα καθίσταται κατανοητό ότι η προβληματική της ανάλυσης του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας οφείλει να εμπλουτιστεί με τον τεχνολογικό παράγοντα, ο οποίος αποτελεί σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (R. Vernon, 1966· G. Hufbauer, 1970).

Το παγκόσμιο εμπόριο, και πιο συγκεκριμένα ο καταμερισμός εργασίας μεταξύ βιομηχανικά ανεπτυγμένων και αναπτυσσομένων χωρών (inter-industry trade), εξηγείται τουλάχιστον ως ένα βαθμό ικανοποιητικά από τη διαφορετική ένταση του «καινοτομικού ανταγωνισμού». Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται όταν επιχειρήσεις αναπτύσσουν νέα, υψηλής ποιότητας και αξίας αγαθά ή πιο ορθολογικές μεθόδους παραγωγής, με συνέπεια τη μείωση του κόστους και την αύξηση των κερδών τους. Η δυναμική του καινοτομικού ανταγωνισμού εκφράζεται πρωταρχικά στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, οι οποίες επενδύουν σχετικά μεγάλα ποσά για έρευνα και ανάπτυξη (R & D), ενώ ταυτόχρονα διαθέτουν σε υψηλό ποσοστό ένα άρτια εξειδικευμένο και εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. Επομένως παρατηρείται ένα σημαντικό τεχνολογικό χάσμα (technological gap) ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και στις λιγότερο εξελιγμένες βιομηχανικά χώρες. Επειδή το συγκεκριμένο χάσμα δεν είναι δυνατόν να καλυφθεί βραχυπρόθεσμα, αλλά ούτε και μεσοπρόθεσμα, θεωρείται απαραίτητη η ανάπτυξη διεθνών εμπορικών ανταλλαγών, αφού τα συγκεκριμένα αγαθά δεν είναι διαθέσιμα στις αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Η επιχειρηματολογία σχετικά με τα διαφορετικά επίπεδα τεχνολογικής ανάπτυξης μπορεί να συνδυαστεί με τη θεωρία του W. Hoffmann (1931), η οποία αφορά το «νόμο για τα διαφορετικά στάδια ανάπτυξης» και έχει ως βάση εμπειρικές έρευνες. Σύμφωνα με την άποψη του Hoffmann, όλες σχεδόν οι χώρες διέρχονται στα πλαίσια της αναπτυξιακής τους διαδικασίας συγκεκριμένα στάδια, τα οποία χαρακτηρίζονται από ορισμένους τύπους βιομηχανιών. Στο πρώτο στάδιο κυριαρχούν οι βιομηχανίες καταναλωτικών ειδών, στο δεύτερο κερδίζουν έδαφος αυτές των κεφαλαιουχικών αγαθών και στο τρίτο και τελευταίο στάδιο επικρατεί μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στους δύο βιομηχανικούς τομείς. Είναι αναπόφευκτο ότι οι εθνικές οικονομίες εκείνες, οι οποίες βρίσκονται στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης, αναγκάζονται να εισάγουν επενδυτικά αγαθά από τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Η θεωρία του τεχνολογικού χάσματος παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με το νόμο του Hoffmann, επειδή η δυναμική διαδικασία της ανάπτυξης μιας χώρας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους ρυθμούς μεγέθυνσης του τεχνικού και οργανωτικού της know-how.

Τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσομένων βιομηχανικών χωρών έρχεται να εκφράσει ικανοποιητικά η υπόθεση του R. Vernon (1966), αφού εντάσσει σ' ένα πλαίσιο αγαθά υψηλής τεχνολογίας και Heckscher-Ohlin προϊόντα. Η συγκεκριμένη υπόθεση απαντά σε ερωτήματα του μοντέρνου καταμερισμού εργασίας συνδυάζοντας μεταβολές στην τεχνολογική ένταση των προϊόντων με αλλαγές στους τόπους εγκατάστασης των παραγωγικών διαδικασιών και στα συγκριτικά πλεονεκτήματα των εθνικών οικονομιών. Σύμφωνα με την υπόθεση του Vernon τα προϊόντα διαγράφουν ένα κύκλο ζωής, ο οποίος αρχίζει με καινοτομίες και καταλήγει μέσα από τη σταδιακή ωρίμανση στην τυποποίηση. Καινοτομίες πραγματοποιούνται στις ανεπτυγμένες οικονομίες, όπου το κατά κεφαλή εισόδημα είναι υψηλό, οι καταναλωτικές προτιμήσεις διαφοροποιημένες και τα κανάλια διανομής αρκετά εξελιγμένα. Στις οικονομίες αυτές δαπανώνται επίσης σημαντικά κονδύλια για έρευνα και ανάπτυξη (R &

D) και υπάρχει ένας σχετικά μεγάλος αριθμός εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού.

Η συνάρτηση παραγωγής νέων αγαθών εμφανίζεται από χώρα σε χώρα διαφορετική, το know-how παραγωγής τους δεν είναι ελεύθερα διαθέσιμο και το κόστος μεταφοράς της τεχνολογίας σε παγκόσμια κλίμακα είναι συνήθως υψηλό. Όσο πιο πολύ τα προϊόντα τυποποιούνται, παρατηρείται διάχυση του know-how και αύξηση του ανταγωνισμού. Ειδικότερα στη φάση της τυποποίησης οι τεχνίτες παραγωγής παραμένουν σχετικά αμετάβλητες. Είναι γνωστές σε διεθνές επίπεδο και προσιτές σε παραγωγούς των αναπτυσσομένων χωρών. Στην εν λόγω φάση αυξάνεται σημαντικά η ελκυστικότητα των αναπτυσσομένων χωρών ως τόποι εγκατάστασης για την παραγωγή γηρασμένων προϊόντων, αφού καθοριστικός ανταγωνιστικός παράγοντας καθίσταται το εργατικό κόστος και μάλιστα αυτό της ανειδίκευτης εργασίας.

Κάτω από το πρίσμα των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τα τυποποιημένα προϊόντα του μοντέλου του Vernon έχουν τις ίδιες ιδιότητες με τα Heckscher-Ohlin αγαθά. Σε τέτοιου είδους προϊόντα εμφανίζουν οι αναπτυσσόμενες χώρες ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Στα προϊόντα αυτά θα πρέπει να προστεθούν τα αγαθά τύπου Ricardo. Η κλασική σχολή και ο Ricardo (1923) ειδικότερα αποδίδει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα μιας εθνικής οικονομίας στις φυσικές της συνθήκες, έτσι όπως αυτές καθορίζονται από το κλίμα, τη μορφολογία του εδάφους κ.λπ. Ένα βασικό θεμέλιο στην ανάπτυξη των συγχρόνων θεωριών, οι οποίες αναφέρονται στην ωφελιμότητα του διεθνούς εμπορίου, έθεσε ο Ricardo με το γνωστό του παράδειγμα. Σύμφωνα με το παράδειγμα εκείνο η Πορτογαλία, λόγω των ευνοϊκών κλιματολογικών της συνθηκών, κατέχει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή κρασιού. Οι φυσικές συνθήκες μιας χώρας οδηγούν σε συγκριτικά πλεονεκτήματα στον τομέα της παραγωγικότητας και κατ' επέκταση στο κόστος και στη τιμή των αγαθών. Ως προϊόντα τύπου Ricardo ορίζονται κυρίως αγαθά του πρωτογενούς τομέα ή μεταποιημένα προϊόντα

έντασης φυσικών πρώτων υλών, αγροτικών και ορυκτών, οι οποίες βρίσκονται σε σχετικά υψηλό ποσοστό στις αναπτυσσόμενες χώρες. Το συγκεκριμένο δεδομένο προσδιορίζει τις αντίστοιχες εμπορικές συναλλαγές, οι οποίες συνήθως κατευθύνονται από τις αναπτυσσόμενες προς τις ανεπτυγμένες βιομηχανικά οικονομίες.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι η κυρίαρχη μορφή του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας δεν είναι οι συναλλαγές μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσομένων χωρών (inter-industry trade), αλλά το ενδοβιομηχανικό εμπόριο (intra-industry trade), δηλαδή αυτό που συντελείται ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες με υψηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης (D. Greenaway - C. Milner, 1986).

Οι παραδοσιακές θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου, και πιο συγκεκριμένα το Heckscher-Ohlin θεώρημα και το νέο θεώρημα περί αναλογιών των παραγωγικών συντελεστών, δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν τις ανταλλακτικές σχέσεις των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών, γιατί η ερμηνευτική τους ικανότητα στηρίζεται ακριβώς στο διαφορετικό βαθμό εφοδιασμού των εθνικών οικονομιών με παραγωγικούς συντελεστές. Το συγκεκριμένο δεδομένο αναιρείται όμως στην περίπτωση του ενδοβιομηχανικού εμπορίου, αφού όλες οι χώρες που συμμετέχουν στο παγκόσμιο εμπόριο εμφανίζουν ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης. Ταυτόχρονα μειώνονται τα πλεονεκτήματα εξειδίκευσης που είναι άμεσα συνυφασμένα με ορισμένους παραγωγικούς κλάδους, ενώ τα μεταξύ εξαγωγικών και εισαγωγικών κλάδων γίνονται όλο και πιο πολύ δυσδιάκριτα. Η διαδικασία αυτή εκφράζεται συχνά με τη μείωση των δεικτών των συγκριτικών πλεονεκτημάτων ("revealed-comparative-advantage" - RCA) σε κλασικούς αναπτυξιακούς κλάδους, οι οποίοι θεωρούνται ότι έχουν μειωμένη ανταγωνιστική ικανότητα. Το τελικό αποτέλεσμα είναι τα βιομηχανικά κράτη να εμφανίζονται τόσο σαν εξαγωγείς όσο και σαν εισαγωγείς, όχι μόνο στα πλαίσια του ιδίου κλάδου αλλά και μιας ορισμένης ομάδας προϊόντος με σχετικά περιορισμένο εύρος.

Οι αιτίες του ενδοβιομηχανικού εμπορίου δεν θα πρέπει

να αναζητηθούν στις σχετικές διαφορές του κόστους παραγωγής και των τιμών των αγαθών αλλά στη δυναμική του καινοτομικού ανταγωνισμού, έτσι όπως αυτή εκφράζεται θεωρητικά με τις διαφορετικές μορφές της τεχνολογικής υπόθεσης (M. Posner, 1961· W. Gruber - R. Vernon, 1970· R. Vernon, 1961· G. Hufbauer, 1970).

Η τεχνολογική υπόθεση απορρίπτει το μοντέλο του τέλειου ανταγωνισμού και εντάσσει τις εμπορευματικές συναλλαγές σ' ένα πλαίσιο μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών δομών της αγοράς.

Οι παραγωγοί επιδιώκουν μέσω της προώθησης καινοτομιών να αποφύγουν, τουλάχιστον προσωρινά, την πίεση του ανταγωνισμού δημιουργώντας ένα μονοπωλιακό πεδίο δράσης.

Οι καινοτόμες εξελίξεις προϋποθέτουν δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη (R & D) και προγραμματισμένες ερευνητικές δραστηριότητες, οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται όμως πάντα από επιτυχία. Επιτυχημένες ερευνητικές δραστηριότητες έχουν ως απόρροια την ανάπτυξη νέων προϊόντων και βελτιωμένων παραγωγικών διαδικασιών, εξασφαλίζοντας στην καινοτόμο επιχείρηση για ένα συγκεκριμένο διάστημα μονοπωλιακή θέση στις διεθνείς αγορές και υψηλά κέρδη. Απαιτείται ένας ορισμένος χρόνος έως ότου οι ανταγωνιστές αποκτήσουν το know-how που είναι αναγκαίο για την κατασκευή του νέου προϊόντος και δημιουργήσουν τις κατάλληλες παραγωγικές προϋποθέσεις. Νομικές ρυθμίσεις (π.χ. πατέντες) προστατεύουν επίσης συχνά τον εφευρέτη για ένα χρονικό διάστημα από τις απομιμήσεις του ανταγωνισμού, λειτουργώντας έτσι σαν κίνητρο ανάπτυξης νέων τεχνολογιών.

Η απόκτηση μονοπωλιακών κερδών είναι όμως προσωρινή. Μετά την παρέλευση ενός ορισμένου χρονικού διαστήματος ανταγωνιστικές εταιρείες εμφανίζονται δυναμικά στη διεθνή αγορά, έχοντας οι ίδιες αναπτύξει νέα και ποιοτικά ανώτερα αγαθά ή μεθόδους παραγωγής.

Η τεχνολογική πρόοδος κατανοείται από τους εκπροσώπους της τεχνολογικής υπόθεσης κυρίως σαν μια δυναμική διαδικασία προσωρινών ανισορροπιών. Η διαδικασία αυτή

σημαίνει ότι σε συνεχή βάση τα υπάρχοντα τεχνολογικά χάσματα καταργούνται και νέα δημιουργούνται με την ανάπτυξη νέων προϊόντων και τεχνικών παραγωγής. Αξίζει να αναφερθεί ότι τέτοιου είδους τεχνολογικά χάσματα δεν αναφέρονται σε επίπεδο κλάδων παραγωγής ή εθνικών οικονομιών όπως στην περίπτωση του καταμερισμού εργασίας μεταξύ αναπτυσσομένων και ανεπτυγμένων χωρών, αλλά αφορούν μεμονωμένα προϊόντα και επιμέρους παραγωγικές διαδικασίες και είναι σύντομου χαρακτήρα.

Η εξάπλωση της τεχνολογικής προόδου και η ένταση του καινοτομικού ανταγωνισμού στις ανεπτυγμένες και ανοικτές αγορές των βιομηχανικών χωρών έχει συμβάλλει αποφασιστικά στη ραγδαία ανάπτυξη του ενδοβιομηχανικού εμπορίου. Ταυτόχρονα έχει οδηγήσει στην αισθητή μείωση του κύκλου ζωής των προϊόντων με συνέπεια να καθιστά αναγκαία την αδιάκοπη βελτίωση της προσφοράς των επιχειρήσεων, γεγονός το οποίο προϋποθέτει υψηλή ευελιξία τόσο σε επιχειρησιακό επίπεδο όσο και σε επίπεδο εθνικής οικονομίας.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι στα πλαίσια ενός ετερογενούς, μονοπωλιακού ή ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού είναι συχνά δύσκολο να εξακριβωθεί εάν το νέο προϊόν, στο οποίο έχουν οδηγήσει οι καινοτομικές δραστηριότητες, συνιστά πραγματική καινοτομία ή είναι παραλλαγή ενός ήδη γνωστού προϊόντος (πολιτική διαφοροποίηση του προϊόντος).

Ένα μεγάλο τμήμα του ενδοβιομηχανικού εμπορίου εξηγείται από την ανταλλαγή διαφοροποιημένων αγαθών. Το εμπόριο με διαφοροποιημένα προϊόντα βρίσκει τη θεωρητική του έκφραση στην υπόθεση του Linder (1961), η οποία έχει σαν βασικό προσανατολισμό στον τομέα της ζήτησης.

Ο Linder αναφέρει ότι στις βιομηχανικές χώρες το υψηλό κατά κεφαλή εισόδημα συνεπάγεται σημαντική ποικιλία στις καταναλωτικές προτιμήσεις, με αποτέλεσμα την ευρεία διαφοροποίηση της προσφοράς εκ μέρους των παραγωγών. Μια σειρά από ετερογενή προϊόντα, τα οποία ανήκουν στην ίδια και σχετικά περιορισμένη κατηγορία αγαθών και παρουσιάζουν διαφορές σε θέματα εμφάνισης, ονόματος, σήματος και ποιότητας (ανεξάρτητα αν η διαφορά είναι πραγματική ή

υποτιθέμενη), αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής σε διεθνές επίπεδο. Η ανάπτυξη των εν λόγω συναλλαγών ευνοείται από την φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου και από την παράλληλη εξέλιξη των καταναλωτικών προτιμήσεων σε χώρες όπου εντείνονται οι πολιτισμικές, κοινωνιολογικές και γεωγραφικές ομοιότητες.

Η ενδοβιομηχανική εξειδίκευση σε παγκόσμια κλίμακα εκτιμάται ως ελκυστική, όταν προσφέρονται οι δυνατότητες, διαμέσου της επίτευξης αυξανόμενων οικονομιών κλίμακας (economies of scale), να επεκταθεί το ανταγωνιστικό προβάδισμα, το οποίο έχει ήδη αποκτηθεί από τεχνολογικές καινοτομίες ή από την προσφορά διαφοροποιημένων προϊόντων.

Στην περίπτωση αυτή, αν και έχει πραγματοποιηθεί η διάχυση του know-how και η τεχνολογική απόσταση έχει καλυφθεί από τους ανταγωνιστές, είναι δυνατή η διατήρηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος λόγω, παραδείγματος χάριν, της εξυπηρέτησης μεγάλων αγορών. Η εξάπλωση των πωλήσεων στις ξένες αγορές έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους ανά μονάδα προϊόντος και κατ' επέκταση την πραγματοποίηση οικονομιών κλίμακας. Το τεχνολογικό πλεονέκτημα μετατρέπεται έτσι σε πλεονέκτημα κόστους και τιμών.

Οι οικονομίες κλίμακας μπορεί να είναι στατικές ή δυναμικές. Οι οικονομίες κλίμακας είναι στατικές, όταν με δεδομένη τη παραγωγική δυναμικότητα η αύξηση των πωλήσεων οδηγεί σε μείωση του μέσου κόστους. Από την άλλη πλευρά οι δυναμικές οικονομίες κλίμακας είναι προϊόν πολυετούς συσσώρευσης γνώσεων και εμπειριών στην παραγωγική διαδικασία ενός ορισμένου αγαθού. Διαπιστώνεται δηλαδή ένα ανταγωνιστικό προβάδισμα σε επίπεδο εμπειρίας.

Οι θεωρίες εξωτερικού εμπορίου έχουν κατά πρώτο λόγο μακροοικονομικό χαρακτήρα και επικεντρώνουν την προσοχή τους στην ερμηνεία των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων των εθνικών οικονομιών. Βασικός τους στόχος είναι να καταδείξουν τους παράγοντες εκείνους, οι οποίοι προσδιορίζουν την κατεύθυνση και τη δομή των εμπορευματικών συναλλαγών στην παγκόσμια αγορά. Ο διεθνής όμως καταμερισμός εργασίας δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την κίνηση των εμπορευ-

μάτων αλλά και των παραγωγικών συντελεστών. Η διεθνής κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών (π.χ. τεχνολογίας, κεφαλαίου) αποτελεί τον κυρίαρχο άξονα της προβληματικής των θεωριών της διεθνούς παραγωγής. Οι θεωρίες της διεθνούς παραγωγής αναλύουν τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, μεταφέροντας το κέντρο βάρους ανάλυσης από το επίπεδο της εθνικής οικονομίας στο μικροοικονομικό επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο των σύνθετων επιχειρησιακών στρατηγικών διεθνοποίησης.

2. Θεωρίες διεθνούς παραγωγής

Ο σύγχρονος καταμερισμός εργασίας χαρακτηρίζεται τόσο από την ανάπτυξη του ενδοβιομηχανικού εμπορίου όσο και από τη ραγδαία εξέλιξη της διεθνούς παραγωγής. Τα δύο αυτά φαινόμενα συνυπάρχουν και αποτελούν το δυναμικό πόλο της ανάπτυξής του.

Στα πλαίσια της διεθνούς παραγωγής πολυεθνικές εταιρείες μεταφέρουν και οργανώνουν παραγωγικές και εμπορικές διαδικασίες πέραν των εθνικών τους ορίων. Το φαινόμενο αυτό εκφράζεται ποικιλοτρόπως, τόσο μέσω των άμεσων επενδύσεων όσο και μέσω των νέων μορφών διεθνοποίησης, οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα συνεργασιών.

Οι συγκεκριμένες συνεργασίες εκτείνονται από την ίδρυση μεικτών εταιρειών (joint-ventures) έως τις μορφές εκείνες, που περιλαμβάνουν συνεργασίες με ανεξάρτητες επιχειρήσεις χωρίς συμμετοχή κεφαλαίου. Τέτοιου είδους συνεργασίες αποτελούν οι υπεργολαβίες, η πώληση know-how σε θέματα παραγωγής, management και marketing, όπως και η ετοιμοπαράδοτη κατασκευή παραγωγικών εγκαταστάσεων.

Η προώθηση της διεθνούς παραγωγής ευνοήθηκε αποφασιστικά από την ουσιαστική βελτίωση του συστήματος των μεταφορών με συνέπεια τη μείωση της σημασίας του κόστους μεταφοράς ως ανασχετικού παράγοντα των εμπορικών συναλλαγών. Θετικό ρόλο στην ίδια κατεύθυνση έπαιξε η ανάπτυξη

των τηλεπικοινωνιών ένεκα της εξέλιξης των βιομηχανιών της ηλεκτρονικής και πληροφορικής, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η δημιουργία ενός παγκόσμιου δικτύου επικοινωνίας για την επιτυχή οργάνωση της παραγωγής και την εφαρμογή ενός μοντέρνου management σε διεθνές επίπεδο. Τέλος η τεχνολογική πρόοδος επέτρεψε την κατάτμηση των παραγωγικών διαδικασιών και την πραγματοποίηση αυστηρών ποιοτικών ελέγχων, δημιουργώντας μ' αυτό τον τρόπο τις προϋποθέσεις για την ταχύτατη εξάπλωση του παγκόσμιου εμπορίου με ενδιάμεσα προϊόντα (υλικά παραγωγής, εξαρτήματα κ.λπ.).

Η ανάπτυξη της διεθνούς παραγωγής συμβάλλει σημαντικά στην ένταση των παγκοσμίων οικονομικών διασυνδέσεων και αλληλοεξαρτήσεων. Όσο πιο πολύ οι επιχειρήσεις υλοποιούν τα επενδυτικά και παραγωγικά τους σχέδια στο εξωτερικό, τόσο περισσότερο μεγεθύνεται και επιταχύνεται η διαδικασία της παγκόσμιας οικονομικής ενσωμάτωσης των εθνικών οικονομιών, αφού οι πραγματοποιούμενες μεταβολές επηρεάζουν άμεσα τη διεθνή κατανομή των παραγωγικών συντελεστών (βλ. H. Hesse - H. Kerpler - H.G. Preusse, 1985).

Η διεθνοποίηση της παραγωγής είναι πιο δύσκολο να μετρηθεί εμπειρικά σε σύγκριση με το εξωτερικό εμπόριο. Τα προβλήματα εμπειρικής μέτρησης αυξάνονται από τη πολυπλοκότητα του φαινομένου και την ποικιλία των μορφών του. Μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης υπάρχει στην πληροφόρηση που αφορά στις άμεσες επενδύσεις και στις υπεργολαβίες.

Το φαινόμενο της διεθνούς παραγωγής, όπως και αυτό του ενδοβιομηχανικού εμπορίου, έμεινε επί μακρόν στη σκιά της νεοκλασικής θεωρίας, παρά τη σημαντική ποσοτική του ανάπτυξη και παρά το γεγονός ότι προσέδωσε νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Η συγκεκριμένη κατεύθυνση της νεοκλασικής σκέψης πηγάζει από τις πιο βαθιές της ρίζες, οι οποίες είναι το αξίωμα του τέλει ανταγωνισμού και η μεθοδολογία της ανάλυσης περί γενικής ισορροπίας. Σύμφωνα με τη νεοκλασική σκέψη στο οικονομικό περιβάλλον επικρατούν συνθήκες πλήρους απασχόλησης και αποκλείονται ανισορροπίες στο ισοζύγιο πληρω-

μών. Ταυτόχρονα το σύστημα τιμών εμφανίζει υψηλό βαθμό ευκαμψίας, υπάρχει ελευθερία πρόσβασης στις τεχνολογίες, όπως και άριστη πληροφόρηση σχετικά με τις προτιμήσεις των οικονομικών υποκειμένων. Συνεπώς η απρόσκοπτη λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς εγγυάται τιμές ισορροπίας. Ανισορροπίες, όπως η δυναμική διαδικασία του μονοπωλιακού ανταγωνισμού, λαμβάνονται ως μη φυσιολογικές καταστάσεις, ενώ το κόστος πληροφόρησης και άλλες ατέλειες των αγορών παραμένουν εκτός του ερευνητικού πεδίου.

Η ανεπάρκεια της νεοκλασικής θεωρίας έγκειται στο γεγονός ότι θεωρεί σαν αξιώματα ακριβώς εκείνους τους παράγοντες και τις σχέσεις, οι οποίες θα όφειλαν να αποτελούν το πρωταρχικό αντικείμενο της ανάλυσής της. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες οι επιχειρήσεις δεν παρουσιάζουν κάποιο ειδικό προφίλ ή εξουσία στην αγορά, ενώ λειτουργούν χωρίς καμία δυνατότητα επίδρασης στις παραγωγικές και εμπορικές σχέσεις.

Ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις του νεοκλασικού μοντέλου περί γενικής ισορροπίας θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ίσως την εντύπωση ότι είναι δυνατή η χρησιμοποίησή του για την ανάλυση του φαινομένου της διεθνούς παραγωγής. Η διαφοροποίηση στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορά την υπόθεση, η οποία επιτρέπει τη διεθνή κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών και ειδικότερα του κεφαλαίου. Η κατεύθυνση που λαμβάνει κάθε φορά η κίνηση του κεφαλαίου καθορίζεται σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του διεθνούς εμπορίου περί γενικής ισορροπίας από τις διαφορές στην απόδοση του κεφαλαίου (arbitrage) του παρατηρούνται σε παγκόσμιο επίπεδο.

Το κεφάλαιο κινείται προς τη χώρα εκείνη, στην οποία εμφανίζει υψηλή οριακή παραγωγικότητα. Υψηλή οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου έχουν οι χώρες εκείνες, οι οποίες είναι σε σχετικά περιορισμένο βαθμό εφοδιασμένες με κεφάλαιο. Κατά συνέπεια ο εν λόγω παραγωγικός συντελεστής πρέπει να εξάγεται από τις βιομηχανικές χώρες, οι οποίες έχουν να επιδείξουν έναν υψηλό δείκτη συσσώρευσης κεφαλαίου και να εισρέει στις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Η διαδικασία αυτή αυξάνει την αποτελεσματικότητα του κεφα-

λαίου και οδηγεί βαθμιαία σε μια εξισορρόπηση της απόδοσής του σε παγκόσμιο επίπεδο. Το αποτέλεσμα της διεθνούς μεταφοράς κεφαλαίου θα είναι επομένως η σχετική μείωση της τιμής του στις αναπτυσσόμενες χώρες και η παράλληλη αύξησή της στις ανεπτυγμένες.

Η νεοκλασική θεωρία δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσει ικανοποιητικά το σύγχρονο καταμερισμό εργασίας και πολύ περισσότερο το σύνθετο φαινόμενο της διεθνούς παραγωγής.

Κατά πρώτον η συγκεκριμένη θεωρία αδυνατεί να προσδιορίσει τη διεθνή κατεύθυνση των κεφαλαιακών συναλλαγών, από τη στιγμή που στο μοντέλο συμπεριληφθούν συνθήκες κινδύνου και αβεβαιότητας.

Εστιάζοντας την ανάλυση στη διεθνή παραγωγή προκύπτει το συμπέρασμα ότι αυτή δεν συνεπάγεται μόνο τη μεταφορά χρηματικού κεφαλαίου αλλά και την κινητικότητα τεχνικού και οργανωτικού know-how. Δεν πρόκειται επομένως για διαφορές σε επιτόκια ή γενικότερα στην απόδοση που εμφανίζουν επιμέρους παραγωγικοί συντελεστές, αλλά για την κατάκτηση ξένων αγορών και για την μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών πολυεθνικών συγκροτημάτων, η οποία είναι απόρροια δυναμικών επιχειρησιακών στρατηγικών στις διεθνείς αγορές προϊόντων και τεχνολογίας.

Ένα πακέτο με παραγωγικούς συντελεστές (π.χ. κεφάλαιο, ειδικές γνώσεις, εξειδικευμένο προσωπικό), το οποίο συνθέτει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της επιχείρησης, μεταφέρεται παγκοσμίως είτε μέσα από διαδικασίες εσωτερικής κίνησης είτε στα πλαίσια των μηχανισμών της αγοράς. Σήμερα στην παγκόσμια οικονομία συνυπάρχουν και ανταγωνίζονται μεταξύ τους από την μια πλευρά οι μηχανισμοί της αγοράς, οι οποίοι συνήθως κάθε άλλο παρά τέλεια λειτουργούν, και από την άλλη οι ιεραρχικές δομές οργάνωσης και οι πυραμίδες εξουσίας των επιχειρήσεων.

Ειδικότερα η κατανόηση του φαινομένου των άμεσων επενδύσεων, οι οποίες αποτελούν μια σημαντική μορφή της διεθνούς παραγωγής, συνδέεται άμεσα με την ανάλυση των μηχανισμών ελέγχου που εφαρμόζει η επιχείρηση πάνω στις παραγωγικές και εμπορικές της δραστηριότητες, αφού η άμε-

ση επένδυση σημαίνει άσκηση ελέγχου (Hymer, 1976).

Εκτός όμως από την παράλειψη των μηχανισμών ελέγχου, η νεοκλασική θεωρία δεν διαχωρίζει τις άμεσες επενδύσεις από τις επενδύσεις χαρτοφυλακίου. Πολλές φορές στην περίπτωση των άμεσων επενδύσεων παρατηρείται το φαινόμενο η διεθνής μεταφορά πραγματικών οικονομικών πόρων, όπως know-how, ενδιάμεσων προϊόντων και «ανθρώπινου κεφαλαίου», να μη συνδυάζεται με την εξαγωγή χρηματικού κεφαλαίου από την επενδύτρια χώρα, αλλά η χρηματοδότηση της επένδυσης να πραγματοποιείται στο εξωτερικό.

Είναι επομένως φυσικό τα νεοκλασικά μοντέλα να αδυνατούν να εκφράσουν ικανοποιητικά την πραγματικότητα των άμεσων επενδύσεων. Οι επενδύσεις αυτές, όπως και το ενδοβιομηχανικό εμπόριο, πραγματοποιούνται κυρίως μεταξύ των ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών. Στα πλαίσια του ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού πολυεθνικές επιχειρήσεις διαφορετικής εθνικότητας διεισδύουν στις ξένες αγορές και επενδύουν αμοιβαία στους ίδιους παραγωγικούς κλάδους. Μ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε παραδείγματος χάριν να εξηγηθεί ένα σημαντικό τμήμα των άμεσων ενδοκλαδικών "cross investments" μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης (United Nations, 1983).

Η προηγηθείσα ανάλυση θέτει τις βάσεις για την παρουσίαση μιας νέας θεωρητικής υπόθεσης μικροοικονομικού χαρακτήρα, η οποία είναι η θεωρία της διεθνούς επιχείρησης. Η θεωρία της διεθνούς επιχείρησης συνδέεται άμεσα με την υπόθεση του καινοτομικού ανταγωνισμού και εξετάζει μέσα σ' ένα ολιγοπωλιακό περιβάλλον τις δυνατότητες που έχει η επιχείρηση να αξιοποιήσει το δυναμικό των καινοτομιών της σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οι σύγχρονες επιχειρήσεις πραγματοποιούν σήμερα μια σειρά από δραστηριότητες τόσο στο χώρο της παραγωγής όσο και στον τομέα των υπηρεσιών που όμως βρίσκονται σε στενή εξάρτηση με την παραγωγική διαδικασία. Ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση αυτή έχουν οι ειδικές γνώσεις, εμπειρίες και πληροφορίες στο χώρο της έρευνας και ανάπτυξης, στο marketing, στην εκπαίδευση και μετεκπαίδευση προσωπικού, στις τεχνικές management και στο σχηματισμό ηγετικών ομάδων.

Οι ειδικές γνώσεις και πληροφορίες για την αποτελεσματική παραγωγή και διανομή προϊόντων και υπηρεσιών έχουν εξελιχθεί σ' ένα παράγοντα στρατηγικής σημασίας στα πλαίσια της δυναμικής διαδικασίας του καινοτομικού ανταγωνισμού. Ουσιαστικά πρόκειται για μια διαδικασία «της δημιουργικής καταστροφής» με την έννοια του Schumpeter (1942) κατά την οποία υπάρχοντα προϊόντα, παραγωγικές μέθοδοι και μορφές οργάνωσης της αγοράς αντικαθίστανται συνεχώς με νέες. Τεχνολογική πρόοδος και ανταγωνισμός πηγαινούν μαζί «χέρι με χέρι». Το γεγονός αυτό θέτει στην πρώτη γραμμή του προβληματισμού τον αγώνα των επιχειρήσεων, αφενός μεν για την απόκτηση προβαδίσματος στις καινοτομίες, αφετέρου δε για την κατάκτηση μαζικών αγορών, αφού η χρονικά περιορισμένη μονοπωλιακή κατοχή του ειδικού know-how απαιτεί την όσο το δυνατόν πιο εντατική εκμετάλλευσή του. Κάτω απ' αυτή την οπτική γωνία ο τεχνολογικός παράγοντας καθίσταται μια ειδική ανταγωνιστική παράμετρος των επιχειρήσεων και βάση για την ανάπτυξη στρατηγικών διεθνοποίησης.

Καταλυτικό ρόλο στη δυναμική των στρατηγικών διεθνοποίησης παίζει η διεθνής κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών, και ιδιαίτερα του ειδικού επιχειρηματικού know-how. Οι γνώσεις είναι κοινωνικά αγαθά, τα οποία όμως έχουν ιδιωτικό κόστος. Το κόστος αυτό προξενείται όταν οι επιχειρήσεις επενδύουν στον τομέα της έρευνας και ανάπτυξης. Αφότου όμως οι γνώσεις παραχθούν, μπορούν να μεταφέρονται διεθνώς και να αξιοποιούνται χωρίς σημαντικά έξοδα από τις συγγενικές εταιρείες του πολυεθνικού συγκροτήματος. Η μετατροπή τους σε ελεύθερα αγαθά πραγματοποιείται στην περίπτωση που «ξεφεύγουν» από τη σφαίρα της προστασίας της επιχείρησης.

Σχετικά με το ερώτημα του τρόπου της διεθνούς αξιοποίησης τους, σημειώνεται ότι οι ειδικές γνώσεις και πληροφορίες, λόγω της ανάγκης για προστασία, μεταφέρονται παγκοσμίως ενδοεταιρικά στα πλαίσια των άμεσων επενδύσεων και όχι μέσα από μηχανισμούς της αγοράς, όπως παραδείγματός χάριν είναι η πώληση του know-how σε τρίτους (licensing

agreements). Η μέθοδος των εξαγωγών θεωρείται στην περίπτωση αυτή, ένεκα προστατευτικών εμποδίων ή λόγω της ανάγκης για άμεση παρουσία στις αγορές, ως μη ελκυστική.

Η διεθνοποίηση της παραγωγής, ανεξάρτητα των μορφών που λαμβάνει (άμεσες επενδύσεις ή νέες μορφές), επιτρέπει την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των χωρών υποδοχής. Τα πλεονεκτήματα αυτά μπορεί να είναι το μεγάλο μέγεθος της αγοράς, το σχετικά χαμηλό κόστος της εργασίας και οι φθηνές πρώτες ύλες. Όσο πιο σημαντικά είναι τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν οι εν λόγω χώρες, τόσο πιο αποδοτική είναι η παραγωγή στο εξωτερικό.

Η θεωρία της διεθνούς παραγωγής εκφράζεται με διαφορετικές θεωρητικές υποθέσεις, οι οποίες, αν και εμφανίζουν μια διαφοροποιημένη αξιολόγηση της πολυεθνικής επιχείρησης, εν τούτοις όμως έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά και αλληλοσυμπληρώνονται.

Ουσιαστικά διαπιστώνονται δύο βασικές κατηγορίες θεωρητικών υποθέσεων. Η μία κατηγορία έχει ως ειδικό χαρακτηριστικό την υπογράμμιση της σημασίας που έχει η σύνδεση της κατοχής ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων με την ολιγοπωλιακή θέση και δύναμη των επιχειρήσεων στις αγορές (S. Hymer, 1976· C. Kindleberger, 1969). Η άλλη κατηγορία επικεντρώνει περισσότερο την προσοχή της στις διαδικασίες και στους μηχανισμούς εσωτερίκευσης της επιχείρησης και δίνει έμφαση στην ανάλυση ωφέλειας-κόστους που εμφανίζουν οι συγκεκριμένες συναλλαγές (P. Buckley - M. Casson 1976· M. Casson, 1979· A. Rugman, 1980).

Βάση ανάπτυξης σύγχρονης θεωρίας της διεθνούς επιχείρησης αποτελεί το ερώτημα που έθεσε ο Hymer (πρώτη κατηγορία), το οποίο αναφέρεται στις προϋποθέσεις για επιτυχή επιχειρηματική δράση στις διεθνείς αγορές. Η βασική προϋπόθεση συνίσταται στην κατοχή ειδικών πλεονεκτημάτων εκ μέρους της επιχείρησης, τα οποία της επιτρέπουν να επενδύει στο εξωτερικό. Τα πλεονεκτήματα αυτά αντισταθμίζουν τα μειονεκτήματα που απορρέουν από τη λειτουργία σ' ένα ξένο περιβάλλον και καθιστούν δυνατό τον επιτυχή ανταγωνισμό με τις εθνικές εταιρείες των χωρών-υποδοχής. Οι εν λόγω

επιχειρήσεις διαθέτουν καλύτερη γνώση των τοπικών αγορών τους, όπως και του θεσμικού και νομικού τους πλαισίου με συνέπεια να έχουν χαμηλότερο κόστος πληροφόρησης και οργάνωσης.

Τα πλεονεκτήματα που απαιτούνται για τη διεξόδυση στις παγκόσμιες αγορές είναι συνήθως μονοπωλιακής φύσης και μπορούν να συνοψιστούν σύμφωνα με τον Hymer σε ειδικά πλεονεκτήματα της επιχείρησης και σύμφωνα με τον Dunning (1979) σε ειδικά πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας. Βασικά πρόκειται για την ανάπτυξη διαφοροποιημένων προϊόντων, την ικανότητα μετατροπής επιστημονικών γνώσεων σε κερδοφόρα αγαθά, την επίτευξη αυξανόμενων οικονομιών κλίμακας και την κατοχή «ανθρώπινου κεφαλαίου» (S. Hymer, 1976· R. Caves, 1971· S. Hirsch, 1976).

Η ένταση της διεθνοποίησης συντελεί στην αύξηση της ευελιξίας, οδηγεί στην ανάπτυξη νέων τεχνικών προσαρμογής σε διαφορετικά περιβάλλοντα και συμβάλλει κατ' επέκταση στη συσσώρευση διεθνών εμπειριών, όπως και στη δημιουργία υψηλών ικανοτήτων πρόβλεψης.

Βασικό συστατικό στοιχείο του πακέτου των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης δεν αποτελεί απλώς και μόνο η κατοχή κάποιων ειδικών πλεονεκτημάτων (π.χ. διαφοροποιημένα προϊόντα, ειδικές γνώσεις παραγωγής), αλλά κυρίως η ικανότητα σύνθεσης και σχεδιασμού δυναμικών παραγωγικών και εμπορικών διαδικασιών, οι οποίες υλοποιούνται στα πλαίσια του μονοπωλιακού καινοτομικού ανταγωνισμού και της παγκοσμιοποίησης (globalization) των αγορών. Η τεχνολογική υπεροχή των πολυεθνικών επιχειρήσεων θεωρείται ότι είναι τέτοιας μορφής που τους επιτρέπει να ξεπερνούν όχι μόνο τα εμπόδια εισόδου (barriers to entry) στις ξένες αγορές, αλλά και να δημιουργούν όχι σπάνια ολιγοπωλιακές ή μονοπωλιακές συνθήκες σε παγκόσμιο επίπεδο. Η πρώτη κατηγορία προσδίδει επομένως ιδιαίτερη σημασία στη σύνδεση των ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης με το πεδίο της βιομηχανικής διάρθρωσης (industrial organisation) και ειδικότερα με την ανάλυση του μονοπωλιακού ανταγωνισμού.

Η δεύτερη προσέγγιση της θεωρίας της διεθνούς επιχείρησης έχει τις ρίζες της στους Coase (1937) και Williamson (1975) και ξεκινά όπως και η πρώτη θεωρητική άποψη από την ύπαρξη ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης και από την ανάγκη για εσωτερίκευσή τους. Επικεντρώνει όμως την ανάλυσή της σε μια σύγκριση ωφελειών-κόστους της εσωτερίκευσης, ενώ εξετάζει ταυτόχρονα την εναλλακτική μορφή μεταφοράς παραγωγικών πόρων που είναι οι διαδικασίες εξωτερίκευσης.

Η πιο σημαντική αιτία για την εσωτερίκευση των ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων θεωρείται η ατελής λειτουργία των παγκόσμιων αγορών για προϊόντα και παραγωγικούς συντελεστές. Πρωταρχική θέση στην περίπτωση αυτή κατέχουν οι ατέλειες των αγορών για ενδιάμεσα αγαθά και πιο συγκεκριμένα για ειδικές γνώσεις και πληροφορίες, λόγω του ότι εμφανίζουν υψηλό κόστος διαπραγμάτευσης, σύμβασης και συντονισμού.

Το management και η διοικητική ιεραρχία υποκαθιστά τους μηχανισμούς των τιμών, όταν η εσωτερίκευση υπερέχει των νόμων της αγοράς. Αυτό εξαρτάται άμεσα από το βαθμό αποτελεσματικής λειτουργίας των αγορών. Όσο πιο ατελείς και επομένως μη αποτελεσματικές είναι οι αγορές, τόσο πιο αποδοτική καθίσταται η ενσωμάτωση των συναλλαγών ενδιάμεσων αγαθών σε ένα σύστημα επιχειρησιακής οργάνωσης.

Η ανάπτυξη εσωτερικών αγορών για ειδικές γνώσεις και πληροφορίες παρέχει την εγγύηση διατήρησής του επιχειρηματικού ελέγχου πάνω στις συγκεκριμένες εισροές, οι οποίες αποτελούν τμήμα των «στρατηγικών ικανοτήτων» ή διαφορετικά συνιστούν τον «πυρήνα» του πακέτου των ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης (βλ. S. Borner, 1984).

Η χρήση των νέων μορφών της διεθνούς παραγωγής αντίθετα, όπως για παράδειγμα του licensing, εμπεριέχει τον κίνδυνο ενδεχόμενης απώλειας του ελέγχου μονοπωλιακών πληροφοριών. Ταυτόχρονα η πολιτική εσωτερίκευσης κρίνεται σαν πλεονεκτική σχετικά με την εξασφάλιση της ποιότητας των ενδιάμεσων αγαθών και με την ορθολογική υλοποίηση

του χρονικού σχεδιασμού (M. Casson, 1986).

Η δράση σε ολιγοπωλιακές αγορές ενθαρρύνει τη διαφοροποίηση των προϊόντων, την αξιοποίηση οικονομιών κλίμακας, όπως και άλλων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της επιχείρησης. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η συνύπαρξη στην παγκόσμια αγορά δύο μορφών ολοκλήρωσης. Έτσι από τη μια πλευρά υπάρχει η οριζόντια ολοκλήρωση, βασική έκφραση της οποίας είναι «οι οικονομίες του Caves» με τα διαφοροποιημένα προϊόντα. Από την άλλη πλευρά σε αντιδιαστολή βρίσκεται η κάθετη ολοκλήρωση, δηλαδή οι «οικονομίες του Coases» που έχουν σαν βάση τα πλεονεκτήματα της ειδικής γνώσης και πληροφόρησης. Η κάθετη ολοκλήρωση εμφανίζεται όταν η πραγματοποιούμενη σε πολλαπλά επίπεδα παραγωγική διαδικασία οργανώνεται κάτω από τον ενιαίο έλεγχο μιας επιχείρησης (A. Rugman, 1980). Στην περίπτωση αυτή ειδική σημασία αποκτούν οι γνώσεις που εκφράζονται σε διοικητικές και λογιστικές ικανότητες και οι οποίες αποτελούν το οργανωτικό know-how της επιχείρησης για την ανάπτυξη, τη διεξαγωγή και τον έλεγχο σύνθετων πολιτικών σχεδιασμού.

Για τη συνόψιση των θεωρητικών υποθέσεων της διεθνούς παραγωγής μπορεί να χρησιμοποιηθεί η «εκλεκτική θεωρία» της διεθνούς παραγωγής του Dunning (1979), η οποία εμφανίζει αξιόλογη εμπειρική χρησιμότητα και έχει σαν βάση στοιχεία της προβληματικής που αναφέρονται στην ανάλυση ωφέλειας-κόστους των συναλλαγών εσωτερίκευσης.

Σύμφωνα με την «εκλεκτική θεωρία» η διεθνοποίηση της παραγωγής επηρεάζεται και διαμορφώνεται από τρεις ομάδες παραγόντων:

Πρώτον, η επιχείρηση κατέχει ειδικά πλεονεκτήματα, τα επονομαζόμενα ειδικά πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας (ownership specific advantages), με την έννοια ότι ανήκουν αποκλειστικά σ' αυτήν. Τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα χαρακτηρίζονται από διεθνή κινητικότητα.

Δεύτερον, η διεθνή μεταφορά των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας μπορεί να πραγματοποιηθεί από την επιχείρηση με δύο τρόπους: Είτε με τη μέθοδο της εσωτερίκευσης (internali-

zation) στα πλαίσια των άμεσων επενδύσεων, είτε με τη μέθοδο της εξωτερίκευσης (externalization) μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς. Στις περιπτώσεις που επιλέγεται η πολιτική της εσωτερίκευσης σημαίνει ότι στον τομέα της διαχείρισης, κατανομής και ανακατανομής παραγωγικών πόρων οι πολυεθνικές ιεραρχικές δομές λειτουργούν περισσότερο αποτελεσματικά απ' ό,τι ο νόμος της προσφοράς και ζήτησης.

Τρίτον, η επιχείρηση αξιοποιεί τα ειδικά της πλεονεκτήματα σε συνδυασμό με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των χωρών υποδοχής (location specific endowments). Ο βαθμός εγκατάστασης παραγωγικών διαδικασιών στο εξωτερικό εξαρτάται από την ελκυστικότητα των ειδικών πλεονεκτημάτων εγκατάστασης των χωρών-υποδοχής, τα οποία χαρακτηρίζονται από την έλλειψη διεθνούς κινητικότητας.

Μία εγγύτερη προσέγγιση των πλεονεκτημάτων εγκατάστασης δείχνει ότι η αξιοποίησή τους από την επιχείρηση πραγματοποιείται μέσα από τρεις πολιτικές διεθνοποίησης: πολιτικές αγοράς, κόστους παραγωγής και μεικτές πολιτικές (αγοράς και κόστους παραγωγής).

Οι πολιτικές αγοράς είναι αποτέλεσμα μιας παγκόσμιας στρατηγικής marketing (OHE, 1983) με σκοπό την διατήρηση ή την επαύξηση μεριδίων αγοράς, συναντώνται σε κλάδους με ολιγοπωλιακή διάρθρωση και προϋποθέτουν την κατοχή ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, όπως διαφοροποιημένων επώνυμων προϊόντων. Πολιτικές αγοράς εφαρμόζονται στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες και σε αναπτυσσόμενες χώρες μέσου επιπέδου ανάπτυξης που διαθέτουν ένα σχετικά υψηλό κατά κεφαλή εισόδημα.

Πολιτικές κόστους παραγωγής λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια δομικών αλλαγών του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας και παρατηρούνται κυρίως όταν πολυεθνικές εταιρείες μεταφέρουν παραγωγικές διαδικασίες στις αναπτυσσόμενες χώρες με σκοπό τις εξαγωγές. Ουσιαστικά δηλαδή πρόκειται για αγαθά που βρίσκονται στο τελευταίο στάδιο της ζωής τους, που είναι η φάση της τυποποίησης (Verpou). Στη φάση της τυποποίησης καθοριστικός παράγοντας καθίσταται το εργατικό κόστος. Η μεταφορά παραγωγικών διαδικασιών σε

χώρες με σχετικά χαμηλό κόστος εργασίας αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις τη μοναδική λύση για την επιμήκυνση της ζωής γηρασμένων προϊόντων και παλαιών μεθόδων και τεχνικών παραγωγής. Κατά τη φάση της τυποποίησης έχει ήδη εξαφανιστεί το τεχνολογικό προβάδισμα της επιχείρησης και η τεχνολογική καινοτομία μεταβάλλεται σε καινοτομία αναζήτησης και ανεύρεσης ελκυστικών τόπων παραγωγής. Στην κατηγορία των ξένων επενδύσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες, εκτός από την παραγωγή τυποποιημένων αγαθών (αγαθά Heckscher-Ohlin), οφείλει να συμπεριληφθεί η παραγωγική αξιοποίηση φυσικών πρώτων υλών (αγαθά Ricardo), η οποία έχει επίσης έντονο εξαγωγικό προσανατολισμό.

Τέλος στις μεικτές πολιτικές διεθνοποίησης συνυπάρχει η ταυτόχρονη αξιοποίηση πλεονεκτημάτων αγοράς και κόστους παραγωγής. Οι πολιτικές αυτές προϋποθέτουν σε παγκόσμιο επίπεδο την εφαρμογή σύνθετων επιχειρηματικών στρατηγικών, οδηγούν στην ανάπτυξη οριζόντιων και κάθετων συστημάτων ολοκλήρωσης και συμβάλλουν στην παγκοσμιοποίηση των αγορών.

3. Συνοπτική θεώρηση του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας – Τελικές σκέψεις και συμπεράσματα

Στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας οι παραδοσιακές θεωρίες εξωτερικού εμπορίου θέτουν μια σειρά από υποθέσεις, οι οποίες όμως δεν είναι ρεαλιστικές. Έτσι λοιπόν σε αντίθεση με τις υποθέσεις αυτές διαπιστώνεται στη πράξη ότι οι συναρτήσεις παραγωγής δεν είναι διεθνώς ταυτόσημες, οικονομίες κλίμακας είναι δυνατόν να εμφανιστούν, ενώ υπάρχει το ενδεχόμενο η ένταση της χρήσης των παραγωγικών συντελεστών σ' ένα συγκεκριμένο κλάδο παραγωγής να μεταβάλλεται από χώρα σε χώρα, δηλαδή στη μία χώρα η παραγωγή να είναι έντασης κεφαλαίου και στην άλλη έντασης εργασίας. Το μοντέλο του

τέλειου ανταγωνισμού αποτελεί περισσότερο την εξαίρεση και ο μονοπωλιακός ή ο ολιγοπωλιακός ανταγωνισμός τον κανόνα. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των διεθνών ανταλλαγών παίζουν επίσης οι συνθήκες της ζήτησης.

Αν και αρκετές υποθέσεις των παραδοσιακών θεωριών δεν είναι ρεαλιστικές, εν τούτοις οι θεωρίες αυτές, ειδικότερα το νέο θεώρημα περί αναλογιών των παραγωγικών συντελεστών, εξηγούν σε ικανοποιητικό βαθμό τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ αναπτυσσομένων και ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών (inter-industry trade). Αναπτυσσόμενες χώρες εξάγουν στις ανεπτυγμένες αγαθά έντασης ανειδίκευτης εργασίας και εισάγουν απ' αυτές προϊόντα, η παραγωγική διαδικασία των οποίων απαιτεί σε συγκριτικά μεγάλο βαθμό τη χρήση «ανθρώπινου κεφαλαίου» (human capital).

Σε αντιδιαστολή με τα στατικά μοντέλα των παραδοσιακών θεωριών, ο καταμερισμός εργασίας εθνικών οικονομιών με διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης περιγράφεται στη δυναμική του μορφή από τη θεωρία του R. Vernon, η οποία αναφέρεται στον κύκλο ζωής των προϊόντων και αποτελεί μια παραλλαγή της τεχνολογικής υπόθεσης. Σύμφωνα με τον R. Vernon τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των εθνικών οικονομιών μεταβάλλονται με βάση τις αλλαγές στην τεχνολογική ένταση των προϊόντων, οι οποίες καθορίζονται από τις φάσεις της ζωής τους. Συνέπεια τούτου οι αναπτυσσόμενες χώρες αποκτούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή ενός αγαθού, όταν το αγαθό αυτό περιέλθει στο τελευταίο στάδιο της ζωής του, δηλαδή στη φάση της τυποποίησης. Τα τυποποιημένα προϊόντα έχουν τις ίδιες ιδιότητες με τα Heckscher-Ohlin αγαθά, αφού παράγονται με σχετικά απλή τεχνολογία και με την ευρεία χρήση ανειδίκευτης εργασίας. Από την άλλη πλευρά οι αναπτυσσόμενες χώρες εμφανίζουν ανταγωνιστικά μειονεκτήματα σε προϊόντα έντασης τεχνολογίας και «ανθρώπινου κεφαλαίου», τα οποία εισάγουν από τις ανεπτυγμένες οικονομίες.

Εκτός από τα προϊόντα ανειδίκευτης εργασίας, οι αναπτυσσόμενες χώρες κατέχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα στα αγαθά τύπου Ricardo. Παράλληλα πολλά ανεπτυγμένα βιομη-

χανικά κράτη είναι σε σχετικά μικρό βαθμό εφοδιασμένα με φυσικές πρώτες ύλες, με συνέπεια η οικονομική τους ανάπτυξη σε συνδυασμό με την άνοδο της τοπικής ζήτησης να καθιστά τους συγκεκριμένους εγχώριους οικονομικούς πόρους ένα συγκριτικά σπάνιο παραγωγικό συντελεστή.

Μια άλλη διάσταση του διαβιομηχανικού εμπορίου (inter-industry trade) δίνει η δυναμική θεώρηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των εθνικών οικονομιών, η οποία έχει σαν βάση τις παραδοσιακές θεωρίες εξωτερικών εμπορικών συναλλαγών (B. Balussa, 1977). Στα πλαίσια της αναπτυξιακής διαδικασίας παρατηρείται για τις επιμέρους χώρες μια αδιάκοπη εξέλιξη και μεταβολή των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων, η οποία προσδιορίζει την ιεράρχηση των συγκεκριμένων χωρών στην κλίμακα της παγκόσμιας αναπτυξιακής πυραμίδας. Στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκονται οι ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, στη βάση της οι αναπτυσσόμενες οικονομίες με χαμηλό επίπεδο συσσώρευσης κεφαλαίου (εξαγωγές πρώτων υλών ή βιομηχανικών προϊόντων απλής τεχνολογίας) και στα ενδιάμεσα τμήματά της αναπτυσσόμενα κράτη με μέσο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Η μεταβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων επιβάλλει τη συνεχή προσαρμογή του παραγωγικού συστήματος των εθνικών οικονομιών, η οποία αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την άνοδό τους σε μια ανώτερη κλίμακα ανάπτυξης. Έτσι οι χώρες αποκτούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε νέα προϊόντα και παραγωγικές διαδικασίες, ενώ ταυτόχρονα μειώνεται η ανταγωνιστικότητά τους στα μέχρι τώρα εξαγωγικά αγαθά. Επίσης παρατηρείται βαθμιαία συσσώρευση κεφαλαίου, ανάπτυξη νέων ειδικοτήτων και ικανοτήτων, διεύρυνση της τεχνολογικής τους υποδομής, όπως και νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Οι χώρες εκείνες που δεν είναι σε θέση να εφαρμόσουν μια επιτυχή επενδυτική πολιτική στους τομείς συσσώρευσης «ανθρώπινου κεφαλαίου», ενίσχυσης ερευνητικών δραστηριοτήτων και προώθησης πιλοτικών προγραμμάτων, ενδέχεται να εμφανίσουν επιβράδυνση του αναπτυξιακού τους ρυθμού, με αποτέλεσμα την κάθοδό τους σε μια κατώτερη κλίμακα ανάπτυξης.

Οι παραδοσιακές θεωρίες εξωτερικού εμπορίου αδυνατούν όμως να ερμηνεύσουν το πιο δυναμικό κομμάτι του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, το ενδοβιομηχανικό εμπόριο (intra-industry trade). Τα ερωτήματα που θέτει η συγκέντρωση των βιομηχανικών εμπορικών συναλλαγών στις αναπτυγμένες χώρες μπορούν να απαντηθούν στα πλαίσια μιας γενικότερης θεωρίας ενδοβιομηχανικού εμπορίου με βάση την τεχνολογική υπόθεση και την υπόθεση του Linder, η οποία επικεντρώνεται στις επιδράσεις της ζήτησης. Η έκφραση της τεχνολογικής προόδου σε πιο ορθολογικές μεθόδους παραγωγής και σε νέα, βελτιωμένα προϊόντα από τη μια πλευρά, όπως και η έντονη διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτιμήσεων σαν αποτέλεσμα της αύξησης του κατά κεφαλή εισοδήματος από την άλλη, δημιουργούν ευνοϊκές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του ενδοβιομηχανικού εμπορίου.

Σαν μοχλός ανάπτυξης των ενδοβιομηχανικών ανταλλαγών θεωρείται η δυναμική του μονοπωλιακού ανταγωνισμού. Εκείνοι οι παραγωγοί που επιτυγχάνουν καινοτομίες εξασφαλίζουν προσωρινά μονοπωλιακή θέση στην αγορά. Η θέση αυτή, η οποία καταργείται σταδιακά με τη διάχυση του know-how και την ανάπτυξη του διεθνούς ανταγωνισμού, είναι δυνατόν να διατηρηθεί ή ακόμη και να επεκταθεί από την αξιοποίηση αυξανόμενων οικονομιών κλίμακας, στατικού και δυναμικού χαρακτήρα.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση προσδιοριστικοί ανταγωνιστικοί παράγοντες δεν αποτελούν μόνο οι μεταβολές στις σχετικές τιμές των αρχικών παραγωγικών συντελεστών, όπως αυτοί καθορίζονται στα μοντέλα των παραδοσιακών θεωριών. Πολύ μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αλλαγές που προκύπτουν από την εισαγωγή και εφαρμογή νέων τεχνικών παραγωγής, από την ανάπτυξη ενδιάμεσων και τελικών υποκατάστατων – αγαθών και από την εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων της μαζικής παραγωγής, τα οποία συνδέονται με θετικές επιδράσεις στον τομέα της παραγωγικότητας. Κάτω απ' αυτή την οπτική γωνία ενισχύονται οι ενδείξεις για τις αξιόλογες αναπτυξιακές δυνατότητες και προοπτικές που προσφέρει το ενδοβιομηχανικό εμπόριο.

Οι διαπιστώσεις αυτές σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να προκαλέσουν την εντύπωση υποτίμησης της σημασίας των διαβιομηχανικών συναλλαγών (inter-industry trade). Ενώ το ενδοβιομηχανικό εμπόριο αφορά τις ανταλλακτικές σχέσεις εθνικών οικονομιών ιδίου αναπτυξιακού επιπέδου με έντονα διαφοροποιημένες καταναλωτικές προτιμήσεις, το διαβιομηχανικό είναι το εμπόριο μεταξύ «Βορρά και Νότου», το οποίο είναι απόρροια των αναπτυξιακών διαφορών και κατ' επέκταση του διαφορετικού βαθμού εφοδιασμού των εθνικών οικονομιών με παραγωγικούς συντελεστές. Συνεπώς οι δύο αυτές μορφές εμπορικών συναλλαγών έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα και διαμορφώνουν τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Η ανάπτυξη του ενδοβιομηχανικού εμπορίου τις τελευταίες δεκαετίες συνοδεύτηκε από τη ραγδαία εξέλιξη των διεθνών παραγωγικών διασυνδέσεων και αλληλοεξαρτήσεων, οι οποίες είναι επακόλουθο της διεθνοποίησης της παραγωγής. Αποτέλεσμα της εξέλιξης αυτής είναι ότι σήμερα ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας δεν γίνεται κατανοητός απλά και μόνο σαν ένα πλαίσιο που περιέχει τις εμπορικές συναλλαγές σχετικά ανεξάρτητων εθνικών κρατών, αλλά κυρίως σαν ένα συγκριτικά ενιαίο διεθνές παραγωγικό και εμπορικό σύστημα, το οποίο έχει οδηγήσει τις εθνικές οικονομίες σε μια στενή προσέγγιση και εξάρτηση.

Η νεοκλασική θεωρία αντιλαμβάνεται την επιχείρηση να λειτουργεί σ' ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον, χωρίς να εμφανίζει ποιοτικές μεταβολές στις αποφάσεις της. Θεωρεί επίσης ότι η ανάπτυξη διεθνών επενδυτικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων δεν απαιτεί ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά σε επίπεδο επιχειρησιακής δομής και συμπεριφοράς, δηλαδή χαρακτηριστικά που αναφέρονται στο μέγεθος της επιχείρησης, στο marketing, στο management, στις τεχνολογίες και στις μορφές οργάνωσης της αγοράς.

Η θεωρία της διεθνούς επιχείρησης αντίθετα προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων για την επιτυχή δράση στις διεθνείς αγορές, η αξιοποίηση των οποίων οδηγεί (σύμφωνα τουλάχιστον με τη θεωρητική υπόθεση που

επίκεντρο έχει τη σύνδεση της βιομηχανικής διάρθρωσης με τον ολιγοπωλιακό ανταγωνισμό) στην αύξηση της δύναμης των επιχειρήσεων και στην ενίσχυση των ολιγοπωλιακών δομών. Έτσι οι διαδικασίες εσωτερίκευσης είναι δυνατόν να εντείνουν τις ατέλειες των αγορών και να ενδυναμώσουν τα εμπόδια εισόδου στους ανταγωνιστές. Σ' ένα αδιάκοπα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον η ανάλυση των ολιγοπωλιακών αγορών και της μονοπωλιακής δυναμικής των καινοτομιών εξηγεί ικανοποιητικά τις πολιτικές διεθνοποίησης των επιχειρήσεων, οι οποίες επηρεάζονται από την συντόμευση του κύκλου ζωής των προϊόντων.

Βέβαια η θεωρία της διεθνούς επιχείρησης έχει ως επί το πλείστον μικροοικονομικό χαρακτήρα και δίνει έμφαση στις επιχειρησιακές στρατηγικές, οι οποίες καθορίζονται από τις συνθήκες των αγορών τελικών και ενδιάμεσων προϊόντων και από την προώθηση τεχνολογικών καινοτομιών. Συνέπεια τούτου η συγκεκριμένη θεωρία δεν εξετάζει εκτενώς μακροοικονομικά ζητήματα της ανάπτυξης και της δυναμικής των βιομηχανικών διαρθρωτικών αλλαγών.

Το μοντέλο της διεθνούς παραγωγής προσδιορίζεται επίσης από τις αποφάσεις εσωτερίκευσης-εξωτερίκευσης των ειδικών ανταγωνιστικών επιχειρησιακών πλεονεκτημάτων. Οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν πολιτικές εσωτερίκευσης, όταν οι μηχανισμοί της αγοράς λειτουργούν αναποτελεσματικά με συνέπεια να προξενούν σχετικά υψηλό κόστος συναλλαγής ή όταν στις αγορές παρατηρούνται κρατικοί έλεγχοι και περιορισμοί (π.χ. προστατευτισμός). Στην περίπτωση αυτή η παγκόσμια εξάπλωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων θεωρείται σαν εναλλακτική λύση στις ατέλειες των αγορών για αγαθά και παραγωγικούς συντελεστές, οι οποίες δυσχεραίνουν το ελεύθερο εμπόριο. Σημαντική μορφή εσωτερίκευσης αποτελεί η ενσωμάτωση ενδιάμεσων αγαθών, κατά κύριο λόγο ειδικών γνώσεων και know-how, σ' ένα κάθετο σύστημα οργάνωσης.

Με την εφαρμογή πολιτικών εσωτερίκευσης οι επιχειρήσεις είναι σε θέση να αντισταθμίζουν το επιπρόσθετο κόστος, το οποίο είναι συνυφασμένο με τη λειτουργία σ' ένα ξένο οικονομικό-πολιτικό περιβάλλον καθώς επίσης να απολαμβά-

νουν παγκόσμιες οικονομίες εσωτερικής οργάνωσης (world-wide economies of internal organization).

Βασικά προκύπτει ότι υπάρχουν δύο είδη ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Το πρώτο είδος αναφέρεται σε εκείνα τα πλεονεκτήματα, που είναι σε θέση να παράγουν εισόδημα ανεξάρτητα εάν αποτελούν αντικείμενο εσωτερίκευσης ή εξωτερίκευσης (π.χ. πατέντες, εμπορικά σήματα). Το δεύτερο είδος μπορεί να προκύψει μόνο σαν απόρροια της πολιτικής εσωτερίκευσης, δεν είναι δυνατόν να τεθεί σε διάθεση τρίτων και περιλαμβάνει πλεονεκτήματα όπως την ανάπτυξη της διοικητικής και τεχνολογικής δυναμικότητας, τη μείωση του κόστους συναλλαγής και την επίτευξη joint-economies, οι οποίες είναι ασύμφορο να διαιρεθούν και χαρακτηρίζονται από συμπληρωματικότητα. Η συμπληρωματικότητα αυτή φαίνεται για παράδειγμα στη δημιουργία ερευνητικών teams, όπου η αποχώρηση κάποιου μέλους της ομάδας έχει αρνητικές επιδράσεις στην παραγωγικότητα των υπόλοιπων.

Η αύξηση της διεθνοποίησης της παραγωγής μέσω των μορφών εσωτερίκευσης οδήγησε στην ραγδαία εξάπλωση του ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου (intra-firm trade), δηλαδή των εμπορικών συναλλαγών που πραγματοποιούνται ανάμεσα στις συγγενικές εταιρείες πολυεθνικών συγκροτημάτων. Σήμερα ένα σημαντικό τμήμα των διεθνών ροών αγαθών και υπηρεσιών κινείται εντός των επιχειρήσεων (G. Helleiner, 1981).

Ένας προωθημένος ενδοεταιρικός καταμερισμός εργασίας εκφράζεται μέσα από την κατάτμηση παραγωγικών διαδικασιών και προϊόντων σε παγκόσμιο επίπεδο. Το κάθε τμήμα προϊόντος μεταφέρεται και παράγεται στη χώρα εκείνη, η οποία εμφανίζει την πιο ευνοϊκή σχέση ωφέλειας-κόστους των παραγωγικών συντελεστών που απαιτούνται για τον αντίστοιχο βαθμό παραγωγικής εξειδίκευσης. Τελικό αποτέλεσμα είναι η ενδοεπιχειρησιακή ανταλλαγή μιας σειράς εισροών με διαφορετικό επίπεδο τεχνολογικής έντασης και προστιθέμενης αξίας με σκοπό την πραγματοποίηση αυξανόμενων οικονομιών κλίμακας. Οι τιμές μεταβίβασης των εισροών (transfer-pricing) δεν ταυτίζονται αναγκαστικά με τις τιμές της αγοράς και συμβάλλουν στη σφαιρική μεγιστοποίηση των

κερδών των πολυεθνικών συγκροτημάτων, αφού καθορίζουν τον τρόπο κατανομής της διεθνώς παραγόμενης προστιθέμενης αξίας. Συνέπεια των εξελίξεων αυτών είναι η συνεχής διόγκωση του διεθνούς εμπορίου με ενδιάμεσα αγαθά.

Επειδή ένα αξιολογικό μέρος του εμπορίου μεταξύ ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε συγγενικές επιχειρήσεις, φαίνεται ότι το ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο (intra-firm trade) είναι σε μεγάλο βαθμό και ενδοβιομηχανικό (intra-industry trade).

Τα ειδικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της επιχείρησης είναι μια αναγκαία μα όχι ικανή συνθήκη για τη διεθνοποίηση της παραγωγής. Για να κατανοηθεί η προτίμηση της επιχείρησης να επενδύσει στο εξωτερικό, πρέπει να ληφθεί υπόψη και μια άλλη ομάδα παραγόντων που είναι τα ειδικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα εγκατάστασης των χωρών-υποδοχής (π.χ. συγκριτικά χαμηλό κόστος εργασίας, μέγεθος και ανάπτυξη αγοράς, κρατικές πολιτικές).

Αν και τα ειδικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της επιχείρησης έχουν αυξήσει τη σημασία τους έναντι των πλεονεκτημάτων εγκατάστασης σαν ερμηνευτικοί παράγοντες του φαινομένου της διεθνούς παραγωγής, αυτό δεν πρέπει να οδηγήσει στην υποβάθμιση του ρόλου των πλεονεκτημάτων εγκατάστασης. Τα ειδικά πλεονεκτήματα εγκατάστασης των χωρών-υποδοχής επηρεάζουν άμεσα τη γεωγραφική κατανομή των επενδυτικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, αφού απαντούν στο ερώτημα σχετικά με το πού βρίσκονται οι ελκυστικοί τόποι παραγωγής, δηλαδή σε ποιες εθνικές οικονομίες θα πρέπει να μεταφερθούν με κριτήριο την αποδοτικότητα οι οικονομικοί πόροι των επιχειρήσεων.

Η ανάλυση που προηγήθηκε έδειξε ότι ούτε οι θεωρίες του διεθνούς εμπορίου, αλλά ούτε και οι θεωρίες της διεθνούς παραγωγής είναι σε θέση να εκφράσουν από μόνες τους σφαιρικά τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Οι θεωρίες του διεθνούς εμπορίου εστιάζουν την προσοχή τους στην ανάλυση της ροής των εμπορευμάτων ανάμεσα σε σχετικά αυτόνομα εθνικά κράτη και παραμελούν την εξέταση μοντέρνων οικονομικών φαινομένων, όπως είναι η ανάπτυξη των άμεσων επεν-

δύσεων και των νέων μορφών διεθνοποίησης. Οι θεωρίες της διεθνούς παραγωγής από την άλλη πλευρά επικεντρώνονται στην συμπεριφορά της διεθνούς επιχείρησης, αναλύοντας μόνο μερικώς και δευτερευόντως τους προσδιοριστικούς παράγοντες της διάρθρωσης των εμπορικών συναλλαγών (π.χ. εξέταση ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου και ενδιάμεσων αγαθών). Το συγκεκριμένο πρόβλημα, το οποίο εντοπίζεται στην απομόνωση των δύο θεωρητικών οικοδομημάτων, θα μπορούσε να επιλυθεί με μια επιτυχή προσπάθεια ενσωμάτωσης των ερευνητικών τους πεδίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arrow K., "The Economic Implications of Learning by Doing", στο *The Review of Economic Studies*, Edinburgh, 29, 1962, 155-173.
- Balassa B., A "Stages' Approach to Comparative Advantage", *World Bank Staff Working Paper*, 256, Washington, 1977.
- Borner S., "Drei Grundperspektiven zur Interpretation des weltwirtschaftlichen Strukturwandels", στο *Aussenwirtschaft*, 39, III, 1984, 219-240.
- Buckley P., Casson M., *The Future of the Multinational Enterprise*, London and Basingstoke, 1976.
- Casson M., *Alternatives to the Multinational Enterprise*, London, 1979.
- Casson M., and Ass., *Multinationals and World Trade. Vertical Integration and the Division of Labour in World Industries*, London et al., 1986.
- Caves R., International Corporations: "The Industrial Economics of Foreign Investment", στο *Economica*, 38, 1971, 1-27.
- Coase R., "The Nature of the Firm", στο *Economica*, 4, 1937, 386-405.
- Dunning J., "Explaining Changing Patterns of International Production: In Defence of the Eclectic Theory", στο *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 41, Oxford, 1979, 269-295.
- Greenaway D., Milner C., *The Economics of Intra-Industry Trade*, Oxford, 1986.
- Gruber W., Vernon R., "The Technology Factor in a World Trade Matrix", στο Vernon R. (επιμ.): *The Tecnology Factor in International Trade*, N. York, 1970, 233-272.
- Helleiner G., *Intra - Firm Trade and the Developing Countries*, London, Basingstoke, 1981.
- Hesse H., Keppler H., H.G. Preusse, *Internationale Interdependenzen im weltwirtschaftlichen Entwicklungsprozess. Arbeitsberichte des Ibero-Amerika Instituts für Wirtschaftsforschung der Universität Göttingen*, 22, Göttingen, 1985.

- Hirsch S., "An International Trade and Investment Theory of the Firm", στο *Oxford Economic Papers*, 28, 1976, 258-270.
- Hoffmann W., *Stadien und Typen der Industrialisierung, (Probleme der Weltwirtschaft, 54)*, Jena, 1931.
- Hufbauer G., «The Impact of National Characteristics and Technology on the Commodity Composition of Trade in Manufactured Goods», στο Vernon R. (επιμ.): *The Technology Factor in International Trade*, N. York, 1970, 145-231.
- Hymer S., *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*, Cambridge (Mass.), MIT-Press, 1960, (published 1976).
- Kindleberger C., *American Business Abroad: Six Lectures on Direct Investment*, New Hafen, 1969.
- Leontief W., "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-Examined", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97, 1953, 332-349.
- Linder S., *An Essay on Trade and Transformation*, N. York, 1961.
- Posner M., "International Trade and Technical Change", στο *Oxford Economic Papers*, 13, 1961, 323-341.
- Ricardo D., *Grundsätze der Volkswirtschaft und der Besteuerung*, 3η έκδ., Jena, 1923.
- Rugman A., «Internalization as a General Theory of Foreign Direct Investment: A Re-Appraisal of the Literature», στο *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114, 1980, 365-379.
- Schumpeter J., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, N. York, 1942.
- United Nations, *Transnational Corporations in World Development*, N. York, 1983.
- Vernon R., "International Investment and International Trade in the Product Cycle", στο *Quarterly Journal of Economics*, Cambridge, Mass., 80, 1966, 190-207.
- Williamson O., *Markets and Hierarchies: Analysis and Anti-Trust Implications*, N. York, 1975.